

GELENEĞİN VE BATILILAŞMANIN MARJİNALLEŞMESİ AÇISINDAN ESKİ İSTANBUL EĞLENCELERİ VE HOVARDA MEKÂNLARI

İşlay Göktürk

Özet: Yazın dünyası İstanbul üzerine çok sayıda eser üretmiştir. Bu eserlerde İstanbul gerek mekân ve yaşam alanı olarak gerekse diğer tüm biçimleriyle hem gerçekliğin ve hem de temsilin yansıması haline gelmiştir. İstanbul'un gündelik yaşamı ve eğlence biçimlerine ilişkin marj-dışı görünümleri bu gerçeklik ve temsil ikiliği arasında farklı görünümler kazanmıştır. Geleneğin ve Batılılaşmanın marjinalleşmesine ilişkin en yalın ve gerçekçi betimlemeleri Ahmet Rasim'in eserlerinde görmek mümkündür. Seyahatnamelerde ve oryantalist bakış açılarında romantize edilmiş İstanbul ve İstanbul'un gündelik yaşamı Ahmet Rasim'in eserlerinde tersine bir görüntü vermektedir. Bu açıdan eski İstanbul eğlence hayatının marj-dışı görülmesi eğilimi tartışmalıdır. Batılılaşma ile birlikte değişmeye başlayan İstanbul eğlence hayatının belli bir uygarlığın/kimliğin göstergesi olması yerine Batılılaşmanın ve geleneğin marjinalleşmesini ve belli bir içe kapanmayı ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Batılılaşma, Ahmet Rasim, eski İstanbul eğlenceleri, eski İstanbul gündelik yaşamı, geleneğin marjinalleşmesi.

Old Istanbul Entertainments and Libertine Venues in Terms of Marginalization of Tradition and Westernization

Abstract: Literary world has produced a great deal of works on Istanbul. In these works, Istanbul has become the reflection of both reality and representation not only as a place and a living area but also with its all other forms. The non-margin appearances related to the daily life and ways of entertainment in Istanbul have gained different forms within the duality of this reality and representation. It is possible to see the most simple and realistic descriptions of marginalization of tradition and westernization in Ahmet Rasim's works. Istanbul and the daily life of Istanbul which are romanticized in travelogues and in orientalist views have reverse appearance in Ahmet Rasim's works. In this context, the tendency to consider the entertainment life in old Istanbul as non-margin is controversial. The entertainment life in Istanbul which began to change with westernization does not symbolize a certain civilization/identity. Nevertheless it expresses marginalization of westernization and tradition and a certain introversion.

Keywords: Westernization, Ahmet Rasim, old Istanbul entertainments, old Istanbul everyday life, marginalization of tradition.

İstanbul, hakkında en fazla kitap yazılan dünya kentlerinden biridir. Özellikle bunu, Batı'da Doğu ilgisinin yaygınlaştığı dönemlerde şenlenen seyahatnamelerde görmek mümkündür. Batılı seyyahların “egzotik kültürlere” olan merakı, “başka yerlere” gitme, “farklı olanı görme”, “farklı olanı iştme” iste-

ği önemli bir İstanbul külliyyatı oluşturmuştur. Batılı seyyahların İstanbul'u¹ temelde, İstanbul'un sarayı, haremi, camileri, kiliseleri, yalıları ve boğazı üzerine kurgulanmıştır. İstanbul'un, saray ve çevresinin evlilik-sünnet düğünleri, fetih-zafer şenlikleri, dini bayramlar -özellikle ramazan bayramı-, kahvehaneler, hamamlar, mesire yerleri, giyim tarzları ve gündelik yaşama ilişkin öğeleri "geleneksel", "egzotik" ve "acayip" olana yönelik olarak vurgulanmıştır. Batılı seyyahlar tarafından geliştirilen oryantalist paradigma içinde İstanbul, bir mekan olmanın ötesinde aynı zamanda bir fikir olmuştur. Seyahatnamelerin yarattığı oryantalist Doğu algısı içinde İstanbul, gerçeklik ve temsil ikiliği arasında, temsilden yana pitoresk bir görünüm kazanmıştır. Ortaya çıkan gerçeklik ve temsil ikiliği İstanbul'u ve toplum değerlerini de çarpıtmaktadır. Bu çalışmada, geleneğin ve Batılaşmanın marjinalleşmesi açısından eski İstanbul eğlenceleri ve hovarda mekânlarından yola çıkarak belli değerlendirmelere ulaşmaya çalışacağız. Bu konuda Türk yazınında da mevcut olan belli çalışmalar yanında, özellikle seyahatnamelerde yer alan eski İstanbul eğlenceleri veya eski İstanbul ile ilgili yazılar da kaynağımız olacaktır.

Seyahatnameler ve İstanbul, başkaca ve çok geniş bir tartışma alanı olmakla birlikte, İstanbul ile ilgili yazılan kitapların kurgu dinamiği ilgi çekicidir. Marj-dışı ilişkiler bu kitaplarda pek yer almamış, genellikle belli önyargılar veya resmi görünüm verilmiştir. Elbette İstanbul, bahsi geçen konuyu başlıkları ve daha pek çok görünümüyle özellikli bir kenttir. Konumuz açısından, gerek Batılı seyyahların yaklaşımlarında ve gerekse Türk edebiyatında, İstanbul'un gündelik yaşamı ve eğlence biçimleri önemli bir konudur. Bizden de, Musahipzade Celal, Osman Cemal Kaygılı, Ercüment Ekrem Talu, Çaylak (Mehmet) Tefvik, Sermet Muhtar Alus, Ahmet Mithat Efendi gibi gazeteci ve edebiyatçıların, Ahmet Refik Altınay, Reşat Ekrem Koçu, Refik Ahmet Sevengil ve Haluk Y. Şehsuvaroğlu gibi araştırmacıların bulunduğu yazarlar tarafından kaleme alınan İstanbul yazıları, dönemin İstanbul'unun gündelik hayatına ilişkin -bir bakıma resmi tarihçiliği ötelere bir biçimde- ipuçları vermişlerdir.² Ancak Ahmet Rasim (1865-1932) eserlerinde XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve Cumhuriyetin ilk yıllarının İstanbul'unu realist bir biçimde, karakteristik özellikleriyle aktaran en önemli yazarlardan biridir.

¹ Bahsi geçen bakış açısını, Batılı bir seyyah Charles White'ın "İstanbul'da Üç Yıl, 1844'te Türklerin Adetleri" adlı seyahatnamesi üzerinden yansıtan önemli bir çalışma olması bakımından bkz. Elif Süreyya Genç, *XIX. Yüzyıl İstanbul'u Bir İngiliz Seyyahın İzlenimleri*, Sosyoloğa Kitapları 2, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2010.

² Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 10.

Resim 1: Ahmet Rasim

Diğer pek çok edebi türde de eserler veren Ahmet Rasim'in fıkra, makale ve hatıralarında İstanbul'un gündelik hayatının nice olayları, insan ve manzara tasvirleri bulunmaktadır. Kenar semtler, çarşı pazarlar, gazete idarehaneleri, mahalle mektepleri, mesireler, tiyatrolar, ramazan günleri, Kapalıçarşı, meyhaneler, umumhaneler, batakhaneler, kahvehaneler ilgi konusudur. Bu açıdan Direklerarası, Aksaray, Karaköy Galata, Beyoğlu gibi mekânlarıyla İstanbul tüm canlılığı ile eserlerinin merkezindedir. Kahramanları ise, garipler, aydınlar, züppeler, devrin ünlü simaları, aktörler, kantocular, yazarlar, besteciler, çalgıcılar, kahveciler, kadın peşindeki genç mirasyediler, kumarbazlar, allıklı fuşş-i cedid, fuşş-i atik kokanaları, şalvarlı ve feraceli muhabbet tellalları, bohçacı kadınlar, yankesiciler, balıkçılar, uşaklar, paşalar, bab-ı âli tipleri, kabadayılar, sarıklı değnekli mektep hocalarıdır. Kısacası her sınıftan, her yaş ve cinsten olan bu kişiler şiveleri, argoları, kılık kıyafetleri, davranışları, öfkeleri, kavgaları, nezaketleriyle Ahmet Rasim'in yazılarında tüm canlılığıyla yer alırlar.³ Yazılarındaki bu tasvir gücü dolayısıyla Mehmet Kaplan, Rasim'in üslubunu "*fotoğrafçı realizm*" olarak tanımlar.⁴ Bu yönüyle Ahmet Rasim İstanbul'un gündelik hayatının zenginliğini ve karmaşıklığını tüm gerçekliği ile yansıtmaya çalışmaktadır. Ahmet Rasim'in güçlü yönünü de, Hüseyin Rahmi'nin romanlarıyla yaptığı işi, makale ve söyleşi türünde yazdığı yazılarla yaparak yarım yüzyıllık İstanbul'un iç yüzünü tanıtıyor olması teşkil eder.⁵ Yazılarında XIX. yüzyıl İstanbul'unun toplumsal ve kültürel değerlerini yan-

³ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Cilt: 3, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1985, s. 329; Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 1, Tan Matbaası, İstanbul, 1958, s. 443; "Ahmet Rasim", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İstanbul, 1994, s. 130.

⁴ Ahmet Rasim, *Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1988, ss. 201-204.

⁵ Hıfzı Tevfik Gönensay, *Türk Edebiyat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1944, s. 159.

sıtan malzemeyi sunan Ahmet Rasim yazar kişiliğini 1895'te *Malumat*'ta çıkmaya başlayan "*Malumat-ı Usbüiyye*" ve onu izleyen *Şehir Mektupları*'nda bulmuştur. Sohbet-fıkra karışımı bu tür yazılarında, özellikle de şaheseri kabul edilen *Şehir Mektupları*'nda İstanbul'un ayrıntılı bir panoramasını çizer. *Şehir Mektupları* XIX. yüzyıl sonu İstanbul'unu tanımak için önemli kaynaklardır. Ahmet Rasim hayatının sonuna kadar sürdürdüğü bu tür yazılarından seçmeleri daha sonraları *Eşkâl-i Zaman*, *Cidd ü Mizah*, *Gülülp Ağladıklarım* ve *Muharrir Bu Ya* gibi kitaplarda toplamıştır. Çocukluğunun İstanbul'unu *Falaka*'da, gençlik yıllarının ilk heyecanlarını ve hovardalıklarını *Fuhs-i Atik*'te anlatmıştır. Bu eserler İstanbul'un dört ayrı dönemdeki -II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet, Mütakere ve Cumhuriyet- görünümünü türlü yönleriyle tasvir eden bir külliyyat oluşturur.⁶ Ancak Ahmet Rasim'i bu aşamada özellikli kılan şey, Tanzimat sonrası Türk edebiyatı içinde çok şekilde yakalanabilecek dönemsel özelliklere ait objektiflik görevi gören birkaç kişiden biri olmasıdır.⁷ Bu yönüyle Ahmet Rasim'in dikkati ne Doğu'ya ne de Batı'ya yöneliktir. Doğu ve Batı'dan alınan bilgilerle İstanbul'un sahne olduğu çeşitli gündelik hayat görünümelerini mekâna ait özelliklerle birlikte anlatmaya gayret gösterir.⁸ Alafrangalığa ya da allameliğe özenmemiş, yazılarında frenkperestlikten uzak durmuş, yabancı edebiyatların taklidine yanaşmamış, yandaşları da tenkitlerine hedef yapmıştır. *Gecelerim*, *Fuhs-i Atik*, *Hamamcı Ülfet* gibi kitaplardaki yazılar, toplum hayatının bugün bile pek fazla değinilmemiş yönlerine cesaretle eğilmektedir.⁹ Ahmet Rasim'in yazılarında içkili-içkisiz, kadınlı-erkekli eğlence yerlerinden, buralarda meydana gelen olaylardan çeşitli vesilelerle çok sık söz edilmektedir. Bütün bu yazılar günümüz okuyucusuna, XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında İstanbul'da eğlence yerleri ve bu mahallerde sürdürülen hayat tarzı hakkında bilgi verecek, onları kanaat sahibi edecek vaziyettedir.¹⁰ Hovardalık öyküleri, baskınlar, karakollarda gecelemeler, içki âlemleri, yanlışlıklar komedyası doğrultusunda giden gençlik serüvenleri, kahve sohbetleri, ramazan geceleri, İstanbul kışları, rakı içme yöntemleri gibi başka kitaplara girmemiş, girmişse de tadı, kurgusu, örgüsü

⁶ Nuri Akalioğlu, "*Sunuş*", Ahmet Rasim, *Dünkü İstanbul'da Hovardalık Fuhs-i Atik*, Arba Yayınları, İstanbul, 1987, ss. v-vi.

⁷ Kazım Yetiş, "*Önsöz*", Ahmet Rasim, *Matbuat Hatıralarından, Muharrir, Şair, Edib, Tercüman Gazetesi* 1001 Temel Eser, 141. Kitap, Kervan Yayıncılık, İstanbul, 1980, s. 7.

⁸ Şerif Aktaş, *Ahmet Rasim*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 3.

⁹ Ahmet Kabaklı, a.g.e., s. 326.

¹⁰ Şerif Aktaş, *Ahmet Rasim'in Eserlerinde İstanbul*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 250.

apayrı fıkralar, anılar, söyleşiler, betimlemelerle İstanbul'un gündelik yaşamını gözler önüne sermektedir.¹¹ Ahmet Rasim'i bu noktada farklı kılan da, bir vitrin haline gelmesi açısından İstanbul'a özelliğini kazandıran ilişki biçimlerini yansıtmayı ve gerçekliğe en yakın şekliyle yazılarında aktarmasıdır.

II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet, Mütareke, Cumhuriyet dönemleri boyunca ayrıntılı bir İstanbul panoraması sunmuş olan Ahmet Rasim'in yaşadığı dönem, Türk tarihinde sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan köklü değişiklik ve dönüşümlerin meydana geldiği yıllardır. XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın ilk çeyreği itibariyle, bu değişim ve dönüşümlerden İstanbul'un eğlence hayatı da payını almıştır. Üç imparatorluk boyunca ve günümüzde de hep bir başkent ve ilişkiler merkezi konumunda bulunan İstanbul'da eğlence hayatının her dönemin kendi koşul ve olanaklarına göre, renkli ve hareketli olduğu söylenebilir. Ancak özellikle XVI. yüzyılın başından itibaren eğlence hayatının canlanmaya başladığının işaretleri vardır. Bu dönemin başlıca eğlencelerinden biri mesirelere, kırlara -en gözdeleri Kâğıthane ve Boğaziçi mesireleri olmak üzere- gitmek olmuştur. Bunların dışında da dini bayramlar, özellikle de Ramazan Bayramı, İstanbul halkı için başlı başına bir değişiklik ve eğlence kaynağıdır. Şehzadebaşı ve Direklerarası ramazan gecelerinin rakipsiz eğlence yeri olmuştur. Kadınlar için evlerinin harem daireleri, erkekler içinse 1650'lerden itibaren kahvehaneler vakit geçirme mekânlarıdır. Meyhaneler ise, Bizans'tan itibaren çeşitli biçimlerde var olmuşlar ve dönem dönem sıkılaşan içki yasaklarına rağmen var olmayı hep sürdürmüşlerdir. XIX. yüzyılın ikinci yarısına doğru, avam işi meyhanelere karşılık seçkinlerin ab âlemleri yaygınlaşır. Batı etkisinin ve Batılılaşma akımlarının kendisini hissettirmeye başladığı XIX. yüzyılın ortalarına kadar, İstanbul'da eğlence hayatını, saray ve çevresinin eğlenceleri, çeşitli dinsel ve etnik kökenden halkın kendi geleneksel eğlenceleri ve İstanbul'un bir liman ve kavşak kenti olmasının getirdiği meyhane, batakhane türü marj-dışı eğlenceler olarak sınıflamak mümkündür. Osmanlı eğlence biçimleri ve mekânları kimi zaman üst üste çakışmıştır.

Osmanlı sarayındaki değişime paralel biçimde XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, eğlence hayatındaki değişim de kendisini önce İstanbul'da hissettirmiştir. Batılı yaşama ve onun küçük bir örneği olan İstanbul'daki Levantenlerin yaşam biçimine duyulan ilgi, geniş halk yığınlarının olmasa da devlet ricalinin Batıcı kanadının, İstanbul seçkinlerinin ve aydınlarının eğlence hayatını da değiştirmeye başlamıştır. Galata'nın Beyoğlu'nun eğlence hayatında ve toplum yaşamında öne çıkmaya başlaması, Boğaziçi'nin, Ada-

¹¹ Vedat Günyol, "Ahmet Rasim'den Selam", Ahmet Rasim, *Anılar ve Söyleşiler*, Haz. Nuri Erten, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1983, s. 9.

lar'ın yeni bir önem kazanması, dar çevrelerde de olsa kadınların toplumsal hayata katılmalarının gündeme gelmesi bu dönemin ürünüdür. XIX. yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet'e kadarki gelişmeler, eğlence hayatı açısından, geleneksel alaturka kahvehanelerin yanında, özellikle Beyoğlu'nda modern kafelerin, pastanelerin açılması, Galata balozları yanında içkili lokantaların, gazinoların şimdiki gece kulüplerinin ilk örnekleri sayılabilecek müzikli, revölü kafelerin (*Cafe Chantant*) rağbet bulmaya başlamasıyla belirlenir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Boğaziçi ve Adalar'daki gazino, restoran ve meyhanelerin eğlence hayatı içindeki ağırlığı artmış, öte yandan XIX. yüzyılın başlarından itibaren birbiri ardına açılmış, tiyatro, sinema, revü gibi gösteri sanatı alanına giren eğlenceler önem kazanmıştır. Batılılaşma sürecine koşut olarak İstanbul'un Avrupai hayat özlemi içindeki Müslüman kesimlerle Levanten burjuvazi arasında ilişkiler de artmıştır.¹²

Eğlence hayatı, eski çağlardan beri kent kültürlerinin önemli bir ögesi olmuştur. Bu çerçeveden bakıldığında, İstanbul'un tarihsel kimliğinin eğlence hayatına son derece uygun özelliklerle donanmış olduğu saptanmaktadır. Saraydakilerden kenar mahallelilere değin her kesimin, Türklerin, diğer toplulukların aynı eğlence arayışında ve anlayışında buluşmaları açısından İstanbul, diğer büyük kentlerde görülmeyen bir olgunluğu ve zenginliği temsil etmiştir. İstanbul'da, Osmanlı dönemi eğlence hayatının başlıca dönemeçleri: Fatih ve Kanuni Devirlerinden sonra, Lale Devri (1718-1730), Tanzimat dönemi (1839-1876) ve Cumhuriyet dönemi (1923 sonrası) olmuştur. Son dönemde, eski yaşam alışkanlıklarının devam ettiği ileri sürülse de, eğlence anlayışının hızla değiştiği gözlemlenmiştir. İstanbul'un geleneksel eğlence hayatı kısa sürede sönmeye yüz tutarak yerini, Avrupai tiyatro, sinema, gazino, bar, pavyon, saz, çay bahçesi, alafranga içkili yerler gibi yeniliklerine bırakmıştır.¹³ XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın ilk çeyreği itibarıyla, toplum bu ana eksenle yeni bir yöne doğru yol alırken yaşanan bazı olaylar bu değişimi hızlandırmıştır. Sultan Abdülmecid dönemi içinde (1839-1861) hanedan Topkapı Sarayı'nı bırakarak Batı tarzında inşa edilmiş ve döşenmiş, Dolmabahçe Sarayına taşınmıştır. Bundan sonra sarayın yakın çevresi benzer tarzda rical konaklarıyla, yalılarla donanmış, artık suriçi İstanbul gözden düşmeye, Beyoğlu yükselmeye başlamıştır. Unkapanı ve Azapkapı arasında 1836'da yapılan ilk köprüden sonra 1845'te Eminönü ile Galata arasında inşa

¹² "Eğlence Hayatı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 3, İstanbul, 1994, ss. 140-143.

¹³ Necdet Sakaoglu, Nuri Akbayar, *Binbir Gün Binbir Gece Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı*, Denizbank, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 7.

edilen ikinci köprü iki ayrı dünya olarak yaşayan suriçi İstanbul'u ile Galata-Beyoğlu'nu birbirine bağlamış, bu olgu kent içi hareketliliği arttırdığı gibi kültürel alışverişi de hızlandırmıştır. 1851'de de Şirket-i Hayriye'nin kurulmasıyla Boğaziçi'ne düzenli vapur seferleri başlamış, böylece daha dışa dönük bir yaşam için gerekli temel hizmetlerin örgütlenmesi başarılmıştır. Suriçi İstanbul'da yaşayan Müslüman halk, hatta onlarla uyum içindeki Hristiyan ve Musevi azınlık için bile Levanten kültürünü temsil eden Galata-Beyoğlu kapalı bir kutu durumundadır. Bu dönemde geniş halk kesimi geleneksel eğlencelerini sürdürmekte, ilkbahar ve yaz aylarında mesirelere, Çırpıcı Çayırı'na, Kâğıthane'ye, Göksu'ya gitmektedir. Kadınlar için tek kapalı eğlence mekânı hamam, çocukları içinse yılda iki kez kurulan bayram yerleridir. Erkekler yine eski tarz -alaturka- meyhanelere ve kahvehanelere devam etmekte, buralarda incesaz takımlarını dinlemekte, meddah ve Karagöz gösterilerini izlemektedirler. Zamanın İstanbul'unun ayağa kaldıran padişahların tahta çıkışları, şehzade ya da sultanların doğumu, sünneti ve evlenmeleri dolayısıyla yapılan şenlikler ise seyrekleşmeye başlamıştır. Beyoğlu'nun ana yolu olan Cadde-i Kebir (İstiklal Caddesi) 1856'da havagazı lambalarıyla aydınlatılmış, geceler daha da renklenmiştir.¹⁴

Tanzimat döneminin ilk evresi 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanı ile sona ererken İstanbul "İstibdat" olarak anılan, II. Abdülhamid'in yönetimi altında geçecek yeni bir döneme girmiştir. Tanzimat öncesinde içki yasağının şiddetle uygulandığı dönemlerde meyhaneler ve benzeri içki içilen mekânlar sıkı bir denetime tabi tutulurken, özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte içki yasağının gittikçe gevşemesi içki üretim ve tüketiminin artmasına neden olmuştur.¹⁵ 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilmesiyle birlikte İstanbul eğlence hayatı dikkate değer bir biçimde değişmiştir. I. Dünya Savaşı ise, İstanbul için kıtlık, yokluk, yoksulluk yılları olmuştur. Yine bu dönemde bozulmuş eğlence hayatı yeni unsurlar, yeni türler katılmıştır. I. Dünya Savaşı 1918'de Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sona ererken İstanbul, savaşın galipleri olan İtilaf Devletleri askerlerinin işgaline uğramaktadır. Mütareke ya da İşgal Dönemi denilen 1918-1922 arasında kent ekonomik ve toplumsal yönden köklü dönüşümlere sahne olmuştur. Eğlence hayatıyla ayakta durmaya çalışan Beyoğlu ise, büyük ölçüde işgal güçlerine ve yerli savaş zenginlerine hizmet etmektedir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun bu yılları anlatan romanına "*Sodom ve Gomora*" adını vermesi tarihsel gerçek olarak da anlamlıdır. Bu dö-

¹⁴ Necdet Sakaoğlu, Nuri Akbayar, a.g.e., ss. 158-161.

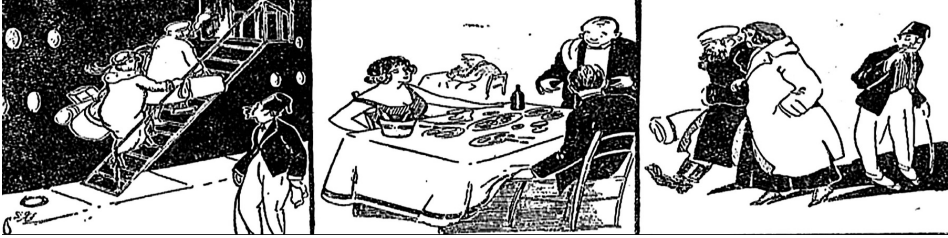
¹⁵ Refik Ahmet Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, İstanbul, 1985, s. 170.

nemde eğlence hayatına damgasını vuran olgu Beyaz Ruslar'dır.¹⁶ 1917'deki Bolşevik Devrimi

"1- Nasıl geldiler?

2- Nasıl Yaşadılar?

3- Nasıl Gidecekler?!"

Resim 2: Beyaz Ruslar İstanbul'da (Aydede Mecmuası, İzzeddin'in karikatürü, 1922)

zerine yurtlarını terk eden aristokrasi ile üst ve orta kesim burjuvaziye mensup, sayılarının 150-200 bin olduğu tahmin edilen Rus İstanbul'a gelmiştir. Beyaz Ruslar sahip oldukları görgü, bilgi ve becerilerine göre çeşitli işlerde çalışmaya başlamışlar ama özellikle eğlence hayatına yeni renkler katmışlardır. Bir bölümü müzik, dans, bale, tiyatro gibi gösteri alanlarında yer edinmeye çalışmış, bir bölümü de pastane, kafe ve lokantalarda iş bulmuş, hatta yenilerini açmışlardır.¹⁷ Bu dönemde İstanbul'da mesire anlayışı da değişmiş, Boğaz yerine artık Adalar'a gidilmiş ve İstanbullu denize girmeye başlamıştır. Mütareke ile birlikte barlar revaç bulmaya başlamış, İstanbul hovardası Galata'nın meyhanelerinden barlara terfi etmiştir. Lokanta, konser, bar, kabare ve kumarhane işi kısa sürede Rusların eline geçmeye başlamış, Beyaz Ruslarla birlikte Beyoğlu yeni bir görünüm kazanmıştır. Ekserisi Rus Yahudileri tarafından yönetilen bu yerlerde Osmanlı delikanlısı, Ruslara özgü gece hayatını ve eğlencesini tanımaya başlamıştır. Batakhane tarzı eğlence biçimleri Mütareke yılları İstanbul'unu mesken edinmiştir. 1918-1922 arası İstanbul'u servet ve sefaleti aynı potada eritmeğe başlamıştır.¹⁸

XIX. yüzyılın ikinci yarısından, itibaren toplumsal yaşamın sosyal yönlerinde büyük değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Değişimler en çok gece hayatında hissedilmiş ve Beyoğlu İstanbul'un eğlence hayatının vitrini olmuştur. Be-

¹⁶ Bkz. Jak Deleon, *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

¹⁷ Necdet Sakaoğlu, Nuri Akbayar, a.g.e., ss. 166-170.

¹⁸ Zafer Toprak, "*nsz*", Edt.: Clarence Richard Johnson M. A., *İstanbul 1920*, ev. Sönmez Taner, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, ss. x-xi.

yoğlu, değişimin öncüsü, taşıyıcısı, bir anlamda da belirleyicisi haline gelmiştir. Beyoğlu gerek içinde barındırdığı yabancı, gayrimüslim, Levanten nüfusu, gerekse diğer yapısal özellikleri bakımından bu durumunu uzun yıllar devam ettirmiştir. Bu anlamda Beyoğlu, Osmanlı Batılaşmasında gerek dış mekândaki gerekse insan ilişkilerindeki değişmeye örnek teşkil edecek bir “*prototip*”tir denilebilir. Batılılaşmaya ait ilkler hep Beyoğlu’ndadır. Yeni eğlence mekânları, tiyatrolar, revüler, balolar, gazinolar, sinemalar, sirkler vs. ilk olarak Beyoğlu’nda görülmüştür. Bütün bu ve benzeri gelişmeler Beyoğlu’nu Batılılaşmanın prototipi konumuna getirirken, toplum hayatının değişiminde de etkili olmasına ve hatta değişimin toplumsal kabulünü yaygınlaştıran bir işleve sahip olmasına neden olmuştur.¹⁹ Sefarethane-lerin yerleştiği, bu yüzden de Batılı seyyahların ikameti tercih ettiği, buna bağlı olarak da zamanla Avrupalı otel ve eğlence yerlerinin kurulduğu Beyoğlu, Batı adet, moda ve eğlencelerinin İstanbul’a nüfuz ettiği bir kapı olmuştur. Bu nedenle Tanzimat’tan günümüze kadar Türk romanının da ihmal etmediği bir çevre haline gelmiştir.²⁰

Beyoğlu üzerine sayılamayacak kadar çok nostalji edebiyatı üretilmiş, düşler ve özlemler üstüne kurulu, masalımsı bir Beyoğlu anlatılagelmiştir. Elbette Beyoğlu’nda, sinema, tiyatro, pastane, tramvay ve son moda giysileriyle Cadde-i Kebir’de arz-ı endam eden şapkalı hanımlar ve kravatlı beyler mevcuttur. Ancak daima bir eğlence merkezi olan Beyoğlu’nda bunların yanı sıra, genelevler, balozlar, randevuevleri, bitirimhaneler ve meyhaneler de vardır.²¹ Lokanta, özellikle meyhaneler, eğlence semti Beyoğlu’nun hem nedeni, hem sonucu, hem imrendiricisi, hem tamamlayıcısı,

Resim 3: Beyoğlu

¹⁹ Nevin Meriç, *Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi Adab-ı Muaşeret*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000, s. 82.

²⁰ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, A.Ü. Yayınları, Ankara, 1975, s. 101.

²¹ Özdemir Kaptan Arkan, *Beyoğlu Kısa Geçmişi Argosu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 10-12.

hem süsü, hem de keyif veren pürüzüdür.²² Eski, yeni hovardalar, günlerini gün etmek için ya da felekten bir gece çalmak için buraya gitmişlerdir. İstanbul'a alışveriş yapmak için gelen Anadolu tüccarlarının bir bölümü için, İstanbul'a gitmişken, Beyoğlu'nda hovardalık yapmamak, bir noksanlık gibi sayılmıştır. Bunlar geriye döndükleri zaman kendilerine hovardalıkları sorulmuştur.²³ Tüm bunlar, bir ölçüde ve bir arada, Beyoğlu'nda, çok sesliliğin, çok renkliliğin, günlük yaşama yansıyan gerçekliği ile tarihte var olmuştur. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey Beyoğlu'nun bahsi geçen gerçekliğini şu şekilde betimler: *"Galata ve Beyoğlu tarafında kumarhaneler ve şehveti gıcıklayıcı resimlerle müzeyyen gazonlar, balozlar, kafe şantanlar, peyderpey küşat edilmekte ve tabe-sabah açık bulundurulmakta idi. Gençlerimizin alafrangalığa rağbeti gittikçe tezayüt etti. Şampanya, konyak, apsent, viski ve muhtelif meyve ve çiçek kokularını havi şişeleri, yaldızlı etiketlerle müzeyyen likörleri bol bol istimale alıştılar. Yerli ve ecnebi karılarla dolu kârhaneler günden güne tekessür etti. Hele Karnaval²⁴ zamanları Galata ve Beyoğlu taraflarına akan bir avareler deresi hâsıl oldu... Umumhaneler cicili bicili kızların sürünmüş oldukları lavanta kokuları dimağlarını... Zengin gençler servetlerini, ayakçı takımı maaşlarını, esnaf ve işçi güruhu kazançlarını hep Galata ve Beyoğlu âlemlerine hasrettiler."*²⁵ Bütün bu olumsuz görüntülerine rağmen Beyoğlu Batı yaşam tarzına ortak olmanın bir vitrini olarak ilgi görmektedir.

Beyoğlu'nu bu yönüyle bizzat yaşayan ve canlı betimlemeler, belge niteliği taşıyan bilgiler halinde yazılar bırakanların başında Ahmet Rasim gelir. Kendisi de eğlence hayatına –işrete ve hovardalığa– düşkün olan Ahmet Rasim'in eserlerinde, devrin İstanbul'unun hovardalık mekânları zaman zaman isimleriyle, çoğu kez detayları ile betimlenerek geniş yer verilmiştir. Ahmet Rasim'in eserlerinde, İstanbul'da bulunan meyhanelerden, balozlardan, içkili kahvehanelerden ve benzeri diğer eğlence yerlerinden yazılara ve pasajlara çok sık rastlanmaktadır. Ahmet Rasim *Muharrir Şair Edip'te "İstan-*

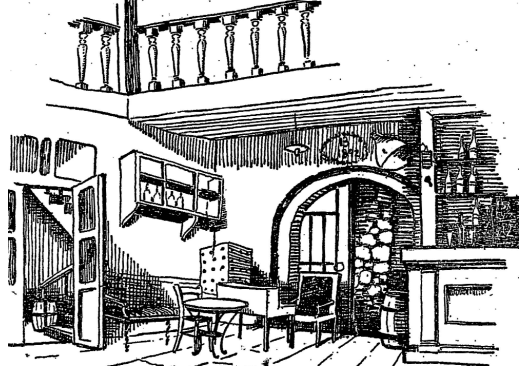
²² Mustafa Cezar, *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu*, Ak Yayınları, İstanbul, 1991, s. 418.

²³ Özdemir Kaptan Arkan, a.g.e., s. 64.

²⁴ *Karnaval*: Hristiyanların büyük perhize girmeden önce yaptıkları şenliklere verilen ad. Günleri ocak şubat aylarına rastlar. İstanbul karnavalları, Hristiyanların nüfus yoğunluğuna sahip olduğu Beyoğlu, Galata semtlerinde başta bugünkü İstiklal Caddesi olmak üzere, birçok kapalı ve açık mekânlarda büyük eğlencelerle kutlandığı gibi, Kurtuluş, Bağlarbaşı, Samatya, Bakırköy, Yeşilköy, Ortaköy, Arnavutköy, Çengelköy semtlerinde de gece ve gündüz karnaval şenlikleri düzenlenmiştir. İstanbul'un Rum halkı arasında daha coşkulu bir biçimde kutlanan karnaval eğlencelerine Türkler *"apukurya"* Rumlar ise *"apekirya"* diye isimlendirmiştir. Bkz. *"Karnaval"*, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 4, İstanbul, 2003, s. 470.

²⁵ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 191.

bul'da içki içilen yerlerin mevhum bir fermanla tahdidi, buralardaki hay u huy'un tahlilini yapar: "Bu mintika Kumkapı'ya doğru Karabıçak; Yenikapı taraflarında Sandık Burnu, Langa, Uzun Odalar, İncirli; Samatya havalisinde Altın Oluk, Dış Kalpakçı, Sulu Manastır, Yedi Kule meyhaneleriyle; Balık Pazarı istikametinde Çorapçı Hanı, Kitapçılar Kapısı, daha ilerde Yemiş İskelesi, Limon İskelesi; Unkapanı civarında Kafesli, Cibali yakınlarında Halebli Oğlu namplarındaki işret

Resim 4: Samatya'da Büyükkuleli Meyhanesi
(Resim: Nezih, 1942)

yerleri; Haliç'in bu kenarında Balat, Ayvansaray, Lonca, Tekfur Sarayı ve onu bağlı yerlerden Topkapı, Karagözün Meyhanesi isimlerindeki içki içilen yerler; Kavaşın Bağı üzerlerinden Bayram Paşa, Çırpıcı, Veli Efendi, havzaya dâhil olmak şartıyla çizilen mevhum çizgi Edirne Kapısı, Silivri Kapısı, Narlı Kapı ve Sur dışındaki Kazlı Çeşme müesseselerini, Bekri Mustafa Yemiş İskelesi'nde rahmete kavuşmuş olup ta karşısında Galata'nın fermeneciler üstündeki Koyunlu Baba, Geyikli, Azap Kapısı; Tophane semtine doğru Karaköy, Küplü, Çakanoz meyhaneleri, Boğazkesen, Humbaracı Yokuşu, Beşiktaş, Uzunca Ova, Köyiçi, Ortaköy, Dereiçi, Defterdar Burnu koltukları, Üsküdar cihetinde Balaban, Yeni Mahalle, Selamsız, Sultan Tepesi, İcadiye, Bağlarbaşı semtlerini ta Çengelköy'üne kadar genişleyerek Kuzguncuk Deresi'ni içine alır. Bütün bu saydığım yerlerde mevsim mevsim saz şairlerimiz muam-malar asarak, koşmalar, Keremler, Âşık Garibler, manicilerimiz destanlar, semailer okuyarak, sazlar, curalar, iki, dört telliler, bozoklar, zurnalar, çığırtmalar, zilli maşalar, darbukalar, davullar, rebablar, neyler, nısfıyeler, giriftler, kavallar çalarak, sıracılar, allı pullu cebkenli sırmalı etekli hoş endam ve hoş yürüyüşlü, kâküllü, düzgünlü, benli, sürmeli köçekler oynatarak naralar, kadeh kırmalar, bıçak, kama, pala, gaddare, kulaklı çekmeler, usturpa, ucu demirli cop, sandalye bacağı kullanmalar, atışmalar, kapışmalar, türlü türlü sululuklar, hatta rezaletler arasında ömür geçirmişlerdir. Bununla beraber bu mestane hay u huy hiçbir gönül ehlini yaralamamıştır. Buralarda oturuldukça ecdadın ses, söz, yakıcı ateş, bedbahtlık aşkı, neş'e ve benzeri

²⁶ Ahmet Rasim, *Matbuat Hatıralarından Muharrir, Şair, Edip*, Haz. Kazım Yetiş, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980, s. 173-174. Ayrıca bu kadar geniş biçimde betimlenmemiş olmakla birlikte, meyhanelerin bulunduğu bölgeler ve eğlence hayatı ile ilgili olarak bkz. Refik Ahmet Sevengil, a.g.e., s. 170; Balıkhan Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 178.

Resim 5: Galata'da Lavirentos Meyhanesi (Geride fıçılar, sağda tezgâh ve sofra ve soldan sağa: Barba, Aşçı, Tezgâhtar, Saki Pedimu (Muğbeçe) ve Köçek; Sabiha Bozcalı'nın Kompozisyonu)

tasavvur ve hisler namına ruhi tecellileri adeta elle vücutla dokunulabilir tarzda duyulur, hissedilir. Alafranga birahanelerde, gazinolarda ise bu haller katıyen vaki olamaz."²⁶ Ahmet Rasim eski İstanbul eğlencelerine oryantalist yaklaşmamıştır. Eski İstanbul eğlencelerine getirdiği ikili ayırım da bu nedenle önemlidir. Bu çatışmanın sesi olan gelenegın ve Batıcılışmanın marjinalleşmesi olarak, eğlence hayatı ve hovardalık mekânları ile ilgili en geniş kaynak Ahmet Rasim'in yazılarıdır.

Ahmet Rasim meyhaneleri alaturka ve alafranga olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Alaturka meyhaneler de *gedikli* ve *koltuk* meyhaneleri olarak ikiye ayırmaktadır. Bunlardan gedikli olanları II. Meşrutiyet'e kadar geçen yüz yıllar boyunca İstanbul'da devlet izni ile açılmış işleten sahiplerinin elinde devletten alınmış ruhsatname bulunan, sayısı sınırlanmış, meyhanelerdir. Rasim, *Muharrir, Şair, Edip*'te, gedikli meyhanelerin en ünlülerinden *Taşhan Meyhanesi*'nin Sultan II. Abdülhamid devrindeki tasvirini yapar. Koltuk meyhaneleri ise, ruhsatnamesiz, bakkal, şekerlemeci, işkembeci, turşucu dükkânı görünümünde gizlenmiş olan kaçak meyhanelerdir. Nitekim Ahmet Rasim de *Fuhş-i Atik*'te anlattığı üzere ilk içkisini bir perukâr dükkânında içmiştir. Gediklilerin müşterileri, ikindi ile akşam arası esnaf kalfaları, çırakları, akşam ile yatsı arası da yeniçeriler, kalyoncular, topçular, esnaf kâhyaları, âşık'lar, okuryazar takımının kalenderleridir. Koltuklar ise, ayak takımı ve kendini bilmezlerin mekânıdır. Bu koltuk meyhanelerinden zaman içinde "*baloz*"lar türemiştir. Bizans döneminde de eğlence, içki ve fuhuş merkezi olan Karaköy ve Tophane semtlerinde, özellikle bugünkü Necatibey Caddesi'nde sağlı sollu sıralanmış balozlar yer almıştır. Bu tür eğlence yerleri Abdülaziz döneminde (1861-1876) döneminde yaygınlık kazanmaya başlamış, 1920'lere kadar varlıklarını korumuştur. Balozların meyhanelerden farkı, liman yakınında bulunmaları ve müşterilerinin çoğunluğunu da yabancı gemicilerin oluşturmasıdır. Ayrıca, Galata'da bir gedikli meyhanede fıçı yerine, büyük küpler dizilmiş ve o meyhane, II. Abdülhamit zamanında "*küplü meyhane*" adıyla anılmaya başlanmıştır. İstanbul'a mahsus bir de içkinin seyyar satıcıları olarak kabul edilen "*ayaklı meyhane*"ler vardır. Müşterileri, kayıkçılar, hamallar, yanaşmalar, uşaklar-

dır.²⁷ Koltuk meyhanelerini tasvir etmeyen Rasim, gedikli meyhaneleri ise çoğu kez tüm detaylarıyla içeriye girer girmez anlatmaya başlamıştır. Alafranga meyhanelerin çoğu, daha pek çok alafranga unsurun şehre girdiği Beyoğlu semtinde toplanmaktadır. *Papi*, eskiden adı *Filip* olan *Cenyo*, *Pasko*, *İştaynburg*, *Löbon*, *Istrazburg*, *Kondordiya*, *Kristal*, *Santral*, *Karamano*, *Ruvayal*, *Lüksenburg*, *Burgövi*, *Vayis*, *Oedon*, *Kafe Komers*, *Kafe Kuron*, *Gambrinos* alafranga meyhaneleri Rasim'in eserlerinde sıkça rastladıklarımızdandır. Bunların dışında *Sponik*, *İspilandid*, *Tokatlıyan*, *Süslü'nün* lokantası gibi içkili lokantalarda ve *Gülistan Bahçesi* gibi mekânlarda içki içilmektedir.²⁸ İstanbul meyhaneleri hakkında en eski kayıtlara, XVII. yüzyılda yaşamış Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde rastlanır. Dönemin içki içilen bölgelerini sıralayan ve çeşitli istatistikler dahi veren Evliya Çelebi son aşamada, *Galata demek meyhane demektir*" ²⁹ der. Ahmet Rasim de *Fuḥş-i Atik*, *Muharrir Bu Ya* ve *Şehir Mektupları* adlı eserlerinde Galata meyhanelerinden çokça söz eder ve buralarda yaşanılmış olan eğlencelerden, hovardalıklardan, buraların müdavimlerden ve çalışanlardan örnekler verir.

Ahmet Rasim *Fuḥş-i Atik*'te aktardığı üzere, dönemin Osmanlı delikanlısı için, Galata ve Beyoğlu gidilmesi yasak semtlerdir. Bu sebeple onlar, sürdürülen yaşam tarzı bakımından kendi semtlerinden farklı bu semtleri, oralar da meydana gelen olayları dinleyerek tanımaya başlarlar. Bununla birlikte, ilk gençlik yıllarını henüz idrak eden İstan-

Resim 6: Yüksekaldırım

²⁷ Reşad Ekrem Koçu, *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2002, ss. 15-16, 34; Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 2, Sayı: 171, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s. 6064; "Baloz", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İstanbul, 1994, s. 32; Vefa Zat, *Adabıyla Rakı ve Çilingir Sofrası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 195.

²⁸ Çilem Tercüman, *Ahmet Rasim'in İstanbul'u*, Edt. Mustafa Göleç, Türk Edebiyatında İstanbul Serisi/5, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, İstanbul, 2008, s. 218.

²⁹ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, 1. Cilt 2. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 660.

Resim 6: Yüksekaldırım

bullu delikanlıların zihinlerinde, içkili eğlence yerleri, müteabil cinsi tavır, hareket ve giyiniş tarzları ile ilgi uyandıran kadınları ile müphem bir Galata-Beyoğlu hayali belirir. Galata'yı tanıyan, merak konusu olan eğlence yerlerinin özellikleri bilen biri –hikâyede perukâr- bu gençlere rehber olur. Galata'ya Köprü'den geçilir. Civardaki salaş meyhaneler farklı bir hayatın ilk haberçileridir. Öyle ki, Avrupa tiyatrosunda bir bıçaklanma olayını aktaran Ahmet Rasim'e perukâr, “Oraları batakhane dir. Gerçek tiyatro Osmanlı Tiyatrosu'dur” der. Rasim de, “Fakat... Daha doğrusunu ister misiniz? Ben Galata'nın kendisini sevmiştim” der.³⁰ Galata İstanbul delikanlısı için yeni keşfedilmiş bir kıtadır. Galata'dan Beyoğlu'na yürüyerek, tünelden veya araba ile çıkılabilir. Yürüyenler civardaki vitrinler ve insan çeşitliliği ile

meşgul olur. Çünkü burası çevredeki en kalabalık yerlerden biridir. *Kadifeli* adlı meyhane de aynı sokaktadır. İstanbul delikanlıları burada utanmalarına zemin hazırlayacak sahnelerle karşılaşır. Çünkü yolun sağında ve solunda bulunan evlerin pencerelerinden sarkıp bakan “allı morlu” kadınlara laf atan delikanlılara rastlamak mümkündür. Nihayet Kuledibi yakınlarına kadar çıkılır. Mevlevihane istikametine doğru uzanan cadde üzerinde Venedik Sokağı'ndaki *Papi* adlı dükkânda mastikanın biranın iyisi bulunur. Karşıda ise, çalgılı bir meyhane vardır. Böyle eğlence yerlerinde, İstanbullu delikanlıları şaşırtacak, kendisine hayran bırakacak güzellikte kadınların müşterilere hizmet etmesi, o devirde ancak Beyoğlu civarında görülebilecek hadiselerdendir. *Papi*'den kalkan İstanbullu gençler, *Bartoli Birahanesi*'ne de uğradıktan sonra, Beyoğlu'ndaki *Kristal*, *Odeon*, *Turşçu*, *Ruvayel*, *Necip*, *Kafe Kuron*, *Kafe Komers*'den bazen birinde bazen de aynı gecede birkaçında vakit geçirirler. Buralarda içki içilir, müzik dinlenir. Ayrıca bu mahaller kadın erkek tesadüfüne imkân hazırlayan yerler arasındadır. En azından, İstanbullu delikanlılar için kadını erkekli değişik hayat tezahürlerine sahne olmaları bakımından cazip-

³⁰ Ahmet Rasim, *Eski Fuhuş Hayatı Fuhuş-i Atik*, Avrupa Yakası Yayınları, İstanbul, 2007, s. 87.

tirler.³¹ Bu yönüyle *Fuhş-i Atik* (1340/1922), Ahmet Rasim'in gençlik ve hovardalık hayatının hikâyesidir. XIX. yüzyıl sonlarındaki eğlence hayatı, kadın erkek ilişkileri ve Aksaray'daki *Acem, Bahri, Hürmüz, Kaymak* gibi gizli evler, buralarda geçen hovardalık öyküleri, kapatmalar, dostlar, sevgililer, ihanetler, kavgalar, ayrılmalar, baskınlar, karakola düşmeler, rezaletler, mahalle dedikoduları üstüne ayrıntılı bilgiler yer alır. “İlk Gençlik Uyanışları”, “İlk İçki-İlk Nasihat”, “Piyasa Gezmeleri”, “Çapkınlık Hikâyeleri”, “Galata Âlemleri”, “Beyoğlu’na İlk Çıkış”, “Tecrübeli Çapkının Başına Gelenler”, “Karakolda Biten Çapkınlık”, “Zamparalık Yolunda Başa Gelenler” gibi başlıklarıyla *Fuhş-i Atik* döneminin çok da dile gelmeyen/getirilmeyen yönlerini yansıtmıştır.

Fuhş-i Atik’te Meşrutiyet öncesi Osmanlı toplumsal yaşamından ilginç kesitler sunan Ahmet Rasim, I. Dünya Savaşı ve İşgal dönemi İstanbul fuhşunu fuhş-i cedit, yani yeni fuhuş diye niteler. Nedenlerini bir yönüyle I. Dünya Savaşına bağladığı fuhş-i cedit ve eski fuhuş hayatı arasındaki farklılıklara değinir: “*Fuhş-i atik, şimdikinin yanında antika gibi kalıyor. Sanki eski Roma ve Yunan zina rezaletleri yine Bizans diyarında filiz verir vermez dal budak saldı, öyle zannedilebilir ki eskiden Afrika kuzey sahilleriyle şarka (Suriye), Doğu Roma İmparatorluğu’na batıdan coşup gelen bu pis hava, yine bu iklimde anaförler çevirmektedir. Evet, batı çok güvendiği medeniyeti vesilesiyle, bir kere daha doğunun hayâsını yok etmeye çalıştı. Bize derlerdi ki harp, cihan medeniyetinin en mühim amillerindendir. Meğer öyle imiş!*”³² Diğer yönüyle de: “*O zamanlar birkaç mahalleye sıkışıp kalmış olan bu sosyal rezillik yılan gibi kovuktan kovuğa sokularak evden eve tünel açıyordu. Yeni fuhuş bu tarihten itibaren “Açıl kilit, açıl!” oynamaya başladı. Koltuklar açıldı, çoğaldı. Galata, Beyoğlu, Şişli, Feriköy, Tataavla, Kadıköy, Samatya ile Adalar’ın Boğaziçi’nin birçok yerlerine saldırarak dallı budaklı bir şekil aldı. Özellikle de İslam terbiyesini zedeledi. Ondan sonra arkası gelen iğrençlikleriyle ne mal olduğu anlaşıldı. Bence “yeni fuhuş” a şehrin her tarafında, birer, ikişer zemin hazırlandı, genel harp onu seferber haline koydu. Bu büyük karışıklık sırasındaydı ki Avrupa’dan edindiğimiz her kuram, her prensip gibi serbestlik kuramı da İslam’ın sosyal terbiye kurallarını kapatarak aile bağları, bağlılığı, hürmetleri gevşedi. Zaruret, sefalet, açlık, kimsesizlik dertleri, şiddetle ortaya çıktıkça bu dert, dört tarafa saldırdı. Birkaç sene içinde bir “görenek” olup kaldı!”³³ şeklinde betimlerle fuhş-i cedit’in bir görenek haline geldiğini belirtir. Rasim’e göre bunda fuhş-i cedit döneminin aksine, fuhş-i atik’in sınırlarının belirli olması ve toplumsal denetim –karakola düşmeler ve özellikle mahalle baskını gibi- altında olmasının etkisi vardır.*

³¹ Şerif Aktaş, *Ahmet Rasim’in Eserlerinde İstanbul*, ss. 18-22.

³² Ahmet Rasim, *Eski Fuhuş Hayatı Fuhş-i Atik*, s. 9.

³³ Ahmet Rasim, *Eski Fuhuş Hayatı Fuhş-i Atik*, s. 202.

İstanbul'u gecesi gündüzü, yazı kışı, çeşit çeşit insanı ve mekânlarıyla tasvir eden Rasim yılbaşı gecelerini ve bu gecelerde yaşanan marj-dışı eğlence biçimlerini de unutmamıştır: *"Yıllar birleşti... Başlar da birleşti mi? Pek zannetmiyorum. Evvelleri biz Türkler, yılbaşı günlerinde başımızı sokmadığımız yer kalmazdı. Galata, Beyoğlu, kısacası Ortodoks takvimini tutan milletlerin cümlesine kendi kendimizi davet eder, sabahlara kadar eğlenirdik. O zamanlarda ne onlar ne biz Gregorist değildik. O ne hovardalık rezaleti, ne sefahat gecesi idi!... Aşağıda, yukarıda ne kadar umumhane var ise kapılar açık, her gazino, her kahvehane, her koltuk bir kumarhane. Her sokakta çalgı, saz eğlentisi, engi, kek.. Her evin, her odasında bir ziyafet sofrası. stnde hindiler, yemişler, rakılar, biralar, etrafta türlü türlü erkekler... Evin birinden ık diğerine gir... Kumarhanenin birinde yutul ötekinde kazan!... Fuhşa, sarhoşluğa ait hangi veya kaç türlü vasa da var ise hepsi ayakta, bildiğimiz karnavallar yahut eski Roma'nın satrnalleri"³⁴ buralarda akşamleyin dirilir, sabahleyin can ekişirdi!"³⁵ İstanbul eğlenceleri ve hovarda mekânlarını yalın ve gerçekliğe yakın şekliyle betimleyen Ahmet Rasim benzer konulara sık sık değinir. Yine Muharrir Bu Ya adlı kitabında hovardalığı ikiye ayırır. Birine "İşlam zamparalığı", diğerine "karşı hovardalığı"³⁶ der. İşlam zamparalığı tehlikeli, yani baskınlıdır. "Karşı hovardalığı ise, dediğim gibi, "liberta" (serbest) yani nispeten pek çok serbestti. Kesesine güvenen saz da, zurna da getirtir, eğlenir, laterna da getirtir, kapının önüne diker, dangul dungul sabaha kadar çaldırır, ufak tefek nara atar, şangur şungur cam kırar, fakat cinayet olmadıkça baskına uğramazdı. Bununla birlikte, bu konuda, Galatasaray zabıtasının da genelevleri karşı durumunun ehemmiyeti yok değildi. Hele şimdiler "randevu" denilen eski "koltuk" evlerle içinde "bekçi" adı ile oturan kadın, erkek herhangi bir kişinin işlettiği "gizli ev"ler, gerçekten tehlikeli idi."³⁷*

Ahmet Rasim'in yazılarında, XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında İstanbul'un iki kısma ayrıldığı anlaşılmaktadır: Bunlar geleneğe bağlı hayat tarzının srdrldği eski -suriçi- İstanbul ve Batılılaşmanın temsili-vitrini haline gelmiş Beyoğlu ve Galata civarıdır. Kıyafetten sofa adabına, eğlence şekline kadar hayatın her safhasında varlığını hissettiren bu ikiliğe eski yeni mücadelesi ve alaturka-alafranga karşılaşması adları verilebilir.³⁸ İş-

³⁴ *Satrnal*: Eski Romalıların Tanrı Saturnus şerefine yaptıkları şenlikler, ılınca ve açık saçık eğlenceler. Bkz. Ahmet Rasim, *Muharrir Bu Ya*, M.E.B Devlet Kitapları Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1969, s. 455.

³⁵ Ahmet Rasim, *Muharrir Bu Ya*, s. 249.

³⁶ *Karşı hovardalığı*: Beyoğlu'nda yapılan hovardalık. İstanbul'un karşısına düştüğü için, eskiden, Beyoğlu semti için "karşı" deyiimi kullanılırdı. Bu durumda "İşlam zamparalığı" da, Aksaray ve civarındaki gizli evlerde yapılan hovardalıktır.

³⁷ Ahmet Rasim, *Muharrir Bu Ya*, s. 406.

³⁸ şerif Aktaş, *Ahmet Rasim'in Eserlerinde İstanbul*, s. 701.

tanbul'un dönemin koşullarına göre, gerek eğlence biçimlerinde gerekse bunların roman ve diğer yazın türlerine yansımaları biçimlerinde, kadimler ve modernler, alaturka ve alafranga, efsane ve gerçeklik gibi pek çok ikiliğin arasında denge bulmaya çalıştığı söylenebilir. Ahmet Rasim ve yazıları da konumuz açısından bu noktada farklı ve önemlidir. Bakış açısı ya da yansıttığı yaşam biçimlerinin, konu bakımından doğruluğu ya da yanlışlığı bir tarafa bırakılırsa, tahayyülü, düşselliği, romantizmi kısacası dönemin mevcut eğilimini öteleyen bir üslupla yazmış olması Ahmet Rasim'in yazılarını önemli ve dikkate değer kılmıştır. Toplumun hâkim kesimlerinin benimsediği gündelik yaşam kalıplarının dışına çıkan marj-dışı -zamanla marjinal hale gelen- kesimlerinin bir fotoğrafını çekmiştir.

XIX. yüzyılda ilk örnekleri verilmeye başlanan Türk edebiyatı roman ve hikâye türlerinin hemen hepsinin mekânı İstanbul'dur. Türk romanında ister *Felâhatun*, isterse *Bihruz* adıyla karşımıza çıkan karakterlerin yaşam hikâyeleri aslında birer hovardalık öyküsüdür. Bu karakterler "*Batılılaşabilmek*" adına ya Avrupa'ya giderek ya da Beyoğlu hayatına karışarak Batı görgü ve kurallarını edinirler. Bu yönüyle Türk romanı başlangıçtan bu yana Batı uygarlığı ile kurduğumuz ilişkilere göre biçimlenmiştir. Batı'nın da Doğu toplumlarına bakışı (oryantalizm) dönemin romancılarında ve toplum düşüncesinde içselleştirilmiştir. Türk romanında Doğu ile Batı uygarlıklarının farklılığı görüşü Batıcılaşma çabası nedeniyle Batı üstünlüğü temelindedir. Batı toplum ve uygarlığının üstünlüğü-evrenselliği başlangıçta kabul edilen bir veri olmuştur. Dönemin romancıları bir yandan Batı üstünlüğünü tanıtırken, diğer yandan da Batı üstünlüğüne karşı toplum olarak farklılığımızın sözcüsü gibi görünmüşlerdir. Buradan Türk edebiyatı ve romanının bir özelliği ortaya çıkacaktır: "*İkili kültür*" savunuculuğu. Modern-geleneksel, ileri-geri, birey-toplum gibi çatışmalar bu ayrım temelinde ortaya çıkmıştır.³⁹ Dönemin romancıları iyilik-kötülük çatışmasını Doğu-Batı karşıtlığını vurgulamak için simgeleştirirken, iyilik-kötülük çifti *kadın*'da cisimlenmiş, erkekler ise bu çatışmanın içerisine mağdur rollünü üstlenmişlerdir. Tanzimat romanında erkekler kadınların karşısında saf ve çaresizdir. Yazarlar, sönük hayatlı ama ahlaklı, cinsellikten arınmış "*kutsal*" kadınların yerine, kötü ama şuh, tehlikeli ama hayat dolu *femme fatale*'leri tercih etmiştir. Ancak bu ikilik çelişkiler içerisinde kadın kahramanı roman sonunda öldürme ile sonuçlanmıştır. Dönemin romancılarının zihnini böylesine meşgul eden kadın erkek ilişkilerinin gündelik pratiklerden değil, bir tahay-

³⁹ Ertan Eğribel, "*Türk Romanı ve Düşüncesinin Oryantalizm ve Garbiyatçılığı İçselleştirme Biçiminden Kopmasının Önemi: Kemal Tahir ve Doğu-Batı Çatışması*", *Kemal Tahir 100 Yaşında*, Edt: Ertan Eğribel, M. Fatih Andı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2010, ss. 482-484.

yülden kaynaklandığı söylenebilir. Bu iddianın en iyi dayanağı ise Ahmet Rasim'in kendi hayat hikâyesinde renklendirdiği *Fuhs-i Atik*'tir.⁴⁰

Eski İstanbul eğlence biçimleri ve hovarda mekânları hakkındaki dönemin yazarlarının değerlendirmelerini bütün toplumun kültürünü kapsayan/belirten bir özellik olarak görmek mümkün değildir. Bunu geleneksel kültüre ekleme/yama bir yaşantı biçimi olarak değerlendirmek gerekir. Ancak bütün bu eklentili ve yamalı görüntüye rağmen gündelik yaşamda giderek bu pratiklerin çoğalması dönemin, özellikle Batılılaşmaya aday kesimlerinin düşünsel kısırlıklarının bir göstergesi olmaktadır. Bu bozulmayı sadece Batı kültürünü benimseyen ve iktidara aday olan kesimlerle de sınırlamak gereklidir. Ahmet Rasim'in getirdiği ayrımlarla -fuhs-i atik/ fuhs-i cedit gibi- geleneksel kesim içinde de Batı kimliği almadan Batı yaşam tarzına duyulan ilgiyi göstermesi açısından önemlidir.

İstanbul gündelik yaşamının kısıtlanması ve direkt kadın ve erkek ilişkilerindeki marjinal bir duruma dönüşmesi sadece Batılılaşmacı kesimleri ilgilendiren bir sonuca işaret etmekten çok toplumun kültürü içerisinde ortaya çıkan bir bocalamayı, daha değişik düzeyde bir içe kapanıklığı, kişiselleşmeyi belirtmektedir. Özellikle Tanzimat dönemi ve sonrasında yazılan romanlarda Batı yaşam tarzına ve kadın-erkek ilişkilerine yönelik belli bir eleştiri vardır. Bu eleştiri ilişkilerin yapaylığına, derinliksiz oluşuna yöneliktir. Gerçekte Batı eleştirisinin bir unsuru olarak öne çıkarılan bu öğeler, Batı siyasetine yönelik bir karşı çıkmayı işaretlemez. İstanbul o dönemde de sadece Doğru yaşam tarzının değil Batı yaşam tarzının her türden ilişkilerini kapsayacak kadar genişlik kazanmış bir kenttir. Türkiye'de siyaset düzeyinde özgürlük tartışmasının kadının esareti-kadının özgürleşmesi-(hatta giderek) cinsel özgürlük üzerinden yapılması ilgi çekici bir konudur. Bu, siyaset anlayışının olduğu kadar özgürlük anlayışının da daraldığının göstergesidir. Bu nedenle Türk edebiyatında da kadının cinselliği, bastırılmışlığı en ilgi çeken konudur. Kadının cinselliğinin bastırılmışlığının ilgi çektiği bir ortamda geniş bir -resmi/gayri resmi- serbestliğin fiiliyata olması da çelişkidir. Bu zıtlık bir yandan geleneksel olanın karalanması, öte yandan Batı yaşam tarzının yüceltilmesi açısından birlikte sunulmaktan çekinilmemiştir.

Batılılaşma ile siyasi düzeyde toplumsal bir özgürleşme ve bireyselleşmeden değil ama gündelik yaşam düzeyinde özellikle İstanbul'un belli semtlerinde özentisi de olsa çarpık bir eğlence hayatının genişlemesi açıklanması ge-

⁴⁰ Ömer Türkes, "Osmanlı Romanı Aşk ve Cinsellik Ütopyası", *Tarih ve Toplum*, Cilt: 35, Sayı: 208, Nisan 2001, ss. 66-72.

reken bir konudur. Tanzimat romanında da görülen bu eğilim, geleneksel anlatım biçimlerinden kopma ve yeni konuların gündeme gelmesi biçimindedir. Konunun önemli olan yönü budur. İstanbul toplum yaşamını oryantalist Batılı yazarlar gibi *düşler dünyası* içinde tanıtmak, tarihsel ve toplumsal bağlamdan kopuk folklor basitliğine indirgemek pek çok yazar tarafından tutulan bir yoldur.⁴¹ Oryantalistlerin tanımladığı durgun/içe kapanık/softa-ortodoks İstanbul'un gündelik yaşamı eğlenceleri ve karmaşık ilişkileri ile tersine bir görüntü vermektedir. Temelde her ikisinde de belli terslikler vardır. İstanbul eğlence hayatında çarpıklıklar hovardalık hikâyeleri ile anlatıldığı gibi, bu çarpıklıkları belirtmenin diğer bir yolu, ulaşılamayan, hayali aşklar biçimindedir. Yakınma ve özenti bir tür kadın söylemi serbestliği/kısıtılmışlığı üzerinden yapılmaktadır. Bütün bunların ötesinde eski İstanbul oryantalist kalıpların dışında çelişkili farklılıklara dayalı karmaşık bir toplum yaşamı vardır. İstanbul gündelik yaşamının çelişki ve çatışmaları sistematığı Osmanlı geleneksel siyaseti geri düştükçe, Batıcılışmayla birlikte marjinal ama baskın bir nitelik kazanmıştır. Günümüzde de süregelen bu iki yönlülük, marj-dışı olanın baskınlık kazanma eğilimini ve yaygınlığını basit bir ahlaki duruma indirgmeden, toplum kültüründe ortaya çıkan belli açmazlarla açıklamak yeni değerlendirmeler yapmamıza izin verecektir.

Eğlence hayatının sistematiklikten ve bütünlükten koparak kısırlaşması kadın erkek ilişkilerinde tek yönlü indirgeyici bir yaşam tarzının ve eğlence biçiminin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Geçmişte marj-dışı görünen bu kadın-erkek ilişkilerinin baskın hale gelmesi ve sıradanlaşması, toplum ilişkilerindeki belli bir kısırlaşma ve yozlaşma eğilimi ile birliktedir. Dikkat çekici olan, bu tek yönlü kadın-erkek indirgemeciliğinin Batı yaşam tarzı ile özdeşleşmiş görülmesi veya gösterilmesidir. Sözü edilen yaşam biçiminin, -dönemin siyasi seçimi ile ilişkili olsa bile- Batılı yaşam tarzını ve uygarlığını yansıttığı söylenemez. Batı toplum yaşamını ve uygarlığını da bu tür indirgemecilikle tanımlamak mümkün değildir. Ayrıca Batı yaşam tarzı ile özdeşleşmenin Batı kimliği ile özdeşleşmek anlamına gelmediği de açıktır. Osmanlıda Batılılaşma ve Batılı yaşam tarzının benimsenmesi, Batı etkinliği ve Batı kimliğini paylaşmanın bir yolu olarak görülmesi ve ilişki biçimlerindeki indirgemecilikle sınırlanması, belli bir çarpıklığın ifadesi olmaktan öteye gitmemektedir. Ancak bunu gündelik yaşamın sofulaşması-ortodokslaşması, oryantalist kalıpların savunulmasına dönüştürmesine de karşı durmak gerekmektedir. Geleneğin ve Batılılaşmanın marjinalleşmesi açısından eski İstanbul eğ-

⁴¹ Ertan Eğribel, a.g.m., s. 488.

lencelerinin zenginliğinin giderek kısırlaşması, toplumun kültürünün bir ifadesi olmaktan çıkması ama buna karşılık hovardalık yaşamının yaygınlığı açıklanması gereken bir çelişkidir. Bu çelişki devlet ile toplum arasındaki ikiliğin uygunsuz karşıt bir hal almasıyla açıklanabilir. Bu karşıtlık kendisini çöküntü düzeyinde temellendirmede belli zorluklarla karşılaştığında giderek Batı yaşam tarzı ve eğlence biçiminin en marjinal görüntülerinin benimsenmesi, böylelikle Batı kimliğini paylaşmadan gündelik yaşam düzeyinde tek yönlü bir ortaklık sağlanması söz konusu olacaktır.

İstanbul'un eğlence hayatı ve hovardalığı marj-dışı görme eğilimi tartışmalıdır. Esas tartışılması gereken marj-dışı gibi görünen yaşamın giderek İstanbul'un bir vitrini olmasıdır. Eğlence hayatı ve hovardalık büyük kentlerin marjinal bir özelliğidir. Ancak oryantalizm etkisiyle İstanbul'u tanımlama girişimleri bu tür eğlence hayatının ele alınmasını engellemiştir. Gerek oryantalist anlayışa sahip Batılı yazarlar gerekse Batılı yazarların etkisindeki yerli yazarlar hovardalığı, eğlence hayatını marj-dışı olarak görme eğilimindedir. Ahmet Rasim'in getirdiği İstanbul eğlence hayatını anlatış biçimi, fuhş-i atik, fuhş-i cedit ikiliği bu açıdan dikkat çekicidir. Batıcılışmayla birlikte İstanbul eğlence hayatı değişmiş, belli bir uygarlığın veya kimliğin göstergesi olmak yerine bir çöküntünün belirtisi olmuştur. İstanbul'da eğlence hayatının toplum kimliğinin belirtisi olmaktan çıkması, Batılılaşmanın ve geleneğin marjinalleşmesini, toplumsal çözüm yerine kişisel düzeyde bir içe kapanmayı göstermektedir.

Kaynakça

- Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Cilt: 3, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1985.
- Ahmet Rasim, *Dünya İstanbul'da Hovardalık Fuhş-i Atik*, Arba Yayınları, İstanbul, 1987.
- Ahmet Rasim, *Eski Fuhuş Hayatı Fuhş-i Atik*, Avrupa Yakası Yayınları, İstanbul, 2007.
- Ahmet Rasim, *Matbuat Hatıralarından Muharrir, Şair, Edip*, Haz.: Kazım Yetiş, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980.
- Ahmet Rasim, *Muharrir Bu Ya*, M.E.B. Devlet Kitapları Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1969.
- Ahmet Rasim, *Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1988.
- Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Haz: Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Çilem Tercüman, *Ahmet Rasim'in İstanbul'u*, Edt. Mustafa Göleç, Türk Edebiyatında İstanbul Serisi /5, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, İstanbul, 2008.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, "Ahmet Rasim", Cilt: 1, İstanbul, 1994.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, "Baloz", Cilt: 2, İstanbul, 1994.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, "Eğlence Hayatı", Cilt: 3, İstanbul, 1994.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, "Karnaval", Cilt: 4, İstanbul, 2003.
- Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Elif Süreyya Genç, XIX. Yüzyıl İstanbul'u Bir İngiliz Seyyahın İzlenimleri, Sosyologca Kitapları 2, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2010.

- Ertan Eğribel, *"Türk Romanı ve Düşüncesinin Oryantalizm ve Garbiyatçılığı İçselleştirme Biçiminden Kopmasının Önemi: Kemal Tahir ve Doğu-Batı Çatışması"*, Kemal Tahir 100 Yaşında, Edt: Ertan Eğribel, M. Fatih Andı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2010.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, 1. Cilt, 2. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Hıfzı Tevfik Gönensay, *Türk Edebiyat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1944.
- Jack Deleon, *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Kazım Yetiş, "Önsöz", Ahmet Rasim, *Matbuat Hatıralarından, Muharrir, Şair, Edib*, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, 141. Kitap, Kervan Yayıncılık, İstanbul, 1980.
- Mahir Ünlü, Ömer Özcan, 20. Yüzyıl Türk Edebiyatı 1900-1940, Cilt: 1, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Mustafa Cezar, XIX. Yüzyıl Beyoğlusu, Ak Yayınları, İstanbul, 1991.
- Muzaffer Gökman, Ahmet Rasim İstanbul'u Yaşayan ve Yaşatan Adam Hayatı ve Eserleri, Cilt: 1, Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.
- Necdet Sakaoğlu, Nuri Akbayan, *Binbir Gün Binbir Gece Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı*, Denizbank, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Nevin Meriç, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi Adab-ı Muaşeret*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000.
- Nuri Akalioğlu, "Sunuş", Ahmet Rasim, *Dünkü İstanbul'da Hovardalık Fuuş-i Atik*, Arba Yayınları, İstanbul, 1987.
- Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, A.Ü. Yayınları, Ankara, 1975.
- Ömer Türkeş, *"Osmanlı Romanı Aşk ve Cinsellik Ütopyası"*, Tarih ve Toplum, Cilt: 35, Sayı: 208, Nisan 2001.
- Özdemir Kaptan Arkan, *Beyoğlu Kısa Geçmişi Argosu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Refik Ahmet Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- Reşad Ekrem Koçu, *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2002.
- Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 2, Sayı: 171, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.
- Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 1, Tan Matbaası, İstanbul, 1958.
- Şerif Aktaş, *Ahmet Rasim*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- Şerif Aktaş, *Ahmet Rasim'in Eserlerinde İstanbul*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- Vedat Günyol, *"Ahmet Rasim'den Selam"*, Ahmet Rasim, *Anılar ve Söyleşiler*, Haz. Nuri Erten, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1983.
- Vefa Zat, *Adabıyla Rakı ve Çilingir Sofrası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Vefa Zat, *Eski İstanbul Meyhaneleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Zafer Toprak, "Önsöz", Edt.: Clarence Richard Johnson M. A., *İstanbul 1920*, Çev. Sönmez Taner, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.